

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

KİTAP İNCELEMESİ

Fred HALLIDAY, The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology

Mustafa YETİM

Doktora Adayı, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology

Fred HALLIDAY

United Kingdom, Cambridge University Press, 2005, 374 sayfa.

ISBN-13: 978-0521597418

Hazırlayan: Mustafa YETİM*

Oxford Üniversitesi ile Londra'daki Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (*The School for Oriental and African Studies*) öğrenim gören ve doktorasını 1985-2008 arası Profesör olarak görev yaptığı Londra Ekonomi Okulu'ndan (*London School of Economy*) alan Fred Halliday, önde gelen Uluslararası İlişkiler uzmanlarından. Uzmanlık alanı Ortadoğu olan ve bölge ile ilgili pek çok kitap ve makalesi bulunan Halliday, 2008'de emekli olduktan sonra Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'nde araştırmacı profesör olarak görev yapmış ve 2010 yılında 64 yaşında vefat etmiştir.

Fred Halliday'nin Ortadoğu'ya ilişkin kitabı ileri sürdüğü varsayımlar nedeni ile diğer eserlerden ayrılmaktadır. Yazar, "analitik ve teorik açıdan kendi kitabının neden diğer çalışmalardan farklı olduğunun" cevabını ilk bölüm olan Kavramlar, Bölgeler ve Devletler kısmında açıklamaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda, yazar Liberal, Gerçekçi ve Marksist kuramların Ortadoğu bölgesini analiz etmede önemli araçlar sunmasına rağmen "devleti" iç ve dış ortamda "otonom" bir aktör olarak görmemeleri nedeni ile söz konusu yaklaşımlara temel bir eleştiri getirmektedir. Bu nedenle Gerçekçi kuramların devlet-toplum ilişkilerini göz ardı etmesini ve devleti bütüncül (*unitary*), yani hukuki ve soyut ve tüm devletleri "benzer" bir şekilde betimlemesine eleştiriler getirmektedir. Diğer taraftan Liberal ve Marksist kuramların Gerçekçi kuramların aksine daha çok iç ortamdaki gelişmelere önem vermesine ve bu gelişmelerin uluslararası alanda önemine dikkat çekerek devlete "ikincil" rol tanınmalarına da eşit şekilde karşı çıkmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu bölgesinin analizini yaparken devlete, hem iç hem de dış ortamdaki gelişmeleri önemli oranda biçimlendiren ve bu gelişmelerden de etkilenen bir aktör olarak yaklaşmaktadır. Yani iç ortam (devlet-toplum), dış ortam (devlet-devlet ve devlet-uluslararası sistem ya da bağlam) ve bir birim (*agent*) olarak devlet arasında dinamik bir ilişki olduğunu belirtmektedir.

* Doktora Adayı, Uluslararası İlişkiler Bölümü, SBF, Ankara Üniversitesi. Araş. Gör., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. E-posta: mustafayetimm@gmail.com.

Bu bağlamda yazar devletin Ortadoğu'yu analiz etmek için merkezi bir önemi olduğuna dikkat çekmekte ve bölgeye yönelik çalışmalarda devletin uluslararası, bölgesel ve iç politikadaki belirleyici rolüne önem verilmemesini "tuhaf" karşılamaktadır. Söz konusu boşluğun ise Tarihsel Sosyolojinin analitik araçlar ile doldurulabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım ile devletin hem topluma hem de uluslararası alana ilişkin sergilediği tutum ve politikalarının anlaşılabilirliğini savunur. Devlet-toplum ilişkilerini zorlama (*power of coercion*) ve onaylama (*power of appropriation*) açısından incelerken bölgesel ve iç politika açısından ideoloji-kültür'ün ve normatif değerlerin önemine dikkat çeken yazar, normatif unsurların politikanın oluşturucu gücü olmamasına rağmen devletin meşrulaştırma (*legitimization*) ve zorlama sürecinin bir parçası olduğunu belirtir (s. 37).

Böylece, devlet-toplum ilişkilerine yani devlet ve ideolojiler ile devlet ve sınıflar arası sorunlara da analiz imkânı sunarak Marksist kuramın aksine siyasi çatışma ve savaş durumlarına daha belirleyici rol vermektedir (s. 38). Yazar, kitabı boyunca vurguladığı devlet karar vericilerinin görelî otonom faaliyetlerinin iki önemli kısıt çerçevesinde şekillendiğini ifade etmektedir. Bunlar "tarih" ve devletlerin politik, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini yürüttüğü dış "bağlam" ya da uluslararası sistemdir (s. 40). Böylece "dış kontrol" şeklindeki "bölge devletlerinin dış güçlerce kontrol edildiği" algısını oluşturan yaklaşımları eleştiren Halliday, "dış bağlam" kavramı ile devletlerin dış politikalarının belli oranda dış bağlamdan etkilendiğini kabul etmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek, dış bağlamın sadece birimlerin (devletlerin) dış politikalarını değil, devlet-toplum ilişkilerini, devlet yapılanmasını ve ayrıca devletin de uluslararası gelişmeleri belli oranda "etkilediğini" belirtmektedir. Bu şekilde, Yeni-Gerçekçilik'te devlet ve sistem ilişkisinde tek boyutlu olan ve sadece sistemin devlet davranışlarını "belirlediği" yaklaşıma farklı bir açı getirmektedir (ss.66-67).

Devlet-toplum ilişkilerinde hem bir "kısıtlayıcı" araç hem de bir "meşrulaştırma" aracı olarak etkili olan ve devletin "otonom" hareket etmesini sınırlandıran ikinci faktörü yani tarih olgusunu yazar şu şekilde açıklar: "Devleti yönetenlerin de söz konusu devlete karşı eleştiri getiren ya da ayaklananların da benzer tarihsel olaylardan farklı yorumlar çıkardığını" belirtmekte ve "metin" ile "yorum" arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Böylece Ortadoğu bölgesinde hem devlet hem de muhalif oluşumlar geçmişteki benzer olaylardan farklı yorumlar çıkararak yürüttükleri politikaları meşrulaştırmaktadır (s.23). Burada yazarın dikkat çekmek istediği nokta ister muhalif kesimler olsun ister devlet aslında her ikisinin de tarihten bir "cevap" aramaya çalışmadıkları aksine tarihi "haklı" davalarında sadece gerekli bir "temel" ya da "koruyucu" olarak kullandıklarıdır (s.24). Bu nedenle yazara göre, bölgede gerçekleşen olaylar devlet ya da muhalif organların sunduğu ve geçmişteki "değişmez" (*given*) "gerçekler"e dayanan tarihsel olaylar ya da coğrafi genellemelerle açıklanamayacaktır (s.49).

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan "Tarih" kısmında Ortadoğu devletlerinin dış ve iç politikalarının şekillenmesinde etkili olan "dış bağlam"ı tarihsel çizgide değerlendiren yazar, bu süreci koloni yönetimleri ile beraber bölgede modern devletlerin oluşmasından başlatmakta ve Soğuk Savaş ve sonrasına kadar getirmektedir. Söz konusu analizi Tarihsel Sosyoloji yaklaşımı çerçevesinde yapan yazar, bu süreçler boyunca devlete dış ve iç ge-

lişmelerde ikincil ya da edilgen bir rol değil “belli” bir “otonomi” atfetmiştir. Bu nedenle Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri “dış kontrol” ya da “öteki”nin belirleyici etkisi şeklinde değerlendirenleri eleştiren yazar, Batı devletlerinin oluşumunda bir dış tehdit olarak İslam ya da Osmanlı’dan çok Batılı devletlerin kendi aralarındaki savaşların etkili olduğunu hatırlatarak benzer sürecin Ortadoğu’da da gözlemlenebilir olduğunu savunur. Bu şekilde “dış kontrol” yaklaşımının aksine yazar, bölgedeki devletlerin Soğuk Savaş süresince zaman zaman blok liderlerinden bağımsız politikalar geliştirdiğini belirtir (s. 77).

Halliday’e göre, buradaki temel nokta uluslararası güçlerin ya da “dış bağlam”ın bölgesel gelişmelerde ne derece etkili olduğunun saptamaktır; yani bölgesel gelişmelere ve devlet-toplum ve devlet-devlet ilişkilerine ne derece dış bağlam, ne derece bölge devletleri ve diğer süreçler, diğer ifade ile iç politikadaki ve ulus aşırı gelişmeler etki yapmaktadır (s. 82). Sömürge dönemi boyunca Ortadoğu’da çoğunlukla dış bağlamın etkili olduğunu belirten yazar, devletin bu dönemde modern anlamda kurumsallaşmayı, ulus kimlik inşasını ve iç politikada alternatif iktidar odaklarının gücünü kırmak amacı ile kültürel ve ideolojik sekülerleşmeyi başlattığını savunur (s.87-88). Yazar bu üç sürecin dışarının etkisi ile ve dış baskılara bir cevap niteliğinde gerçekleştiğini; fakat dördüncü sürecin iç dinamikler ile yakından alakalı olduğunu ve günümüzde Ortadoğu’da ortaya çıkan olayları da etkilediğini belirtir. Kolonyal düzen olarak algılanan bu yeni oluşuma (modern devletlere) toplumun bazı kesimleri direnç göstermiştir. Bunun sonucunda ise devleti yöneten elitler söz konusu kesimleri pasifize etmek amacı ile baskı veya bu kesimleri sisteme ekleme (*cooptation*) yöntemlerini geliştirmiştir. Ortaya çıkan muhalefetin hedefi “kolonyal güçler (dış baskı)” ve bu güçlerin “vekili (aracı)” olarak görülen kendi yöneticileri olmuştur. Böylece yazara göre, kolonyal dönemde gerçekleştirilen ve sonrasında sürdürülen toplumsal değişim ve sekülerleşme bir süre sonra İslamcı gurupların güçlü bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak ve bu güçler özellikle bölgedeki seküler iktidarlara uzun yıllar meydan okuyacaklardır (s. 88-89).

Yazar’a göre ayrıca Arap-İsrail savaşları ve Soğuk Savaş sürecinin kendisi, yani Soğuk Savaş boyunca bölge devletleri ve küresel güçlerin izlediği politikalar İslamcı hareketlerin yükselişinde ve bölge genelinde etkili olmasında rol oynamıştır. Böylece İslamcı hareketlerin yükselişini Soğuk Savaşın bitmesine bağlayan görüşlere temel bir eleştiri getirmektedir. Soğuk Savaş süresince SSCB’nin ve Batı bloğunun genel olarak bölgedeki seküler-otoriter güçleri desteklemesinin İslamcı muhalefetin gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun dışında zaman zaman Batılı devletler ve özellikle “Yeşil Kuşak” politikasında olduğu gibi ABD SSCB’nin Ortadoğu’daki gücünü sınırlandırmak amacı ile Afganistan’da olduğu gibi İslamcı hareketlere destek vermiştir. Yine bazı bölgesel devletler (özellikle 1970 ve 80’ler boyunca İran, Suudi Arabistan ve hatta İsrail) iç politikada seküler ve sol muhalefeti sindirmek ve dış ve iç politikalarına “meşruiyet” sağlamak amacı ile İslami söylemi benimsemiştir (s. 123). Yazar’a göre, Soğuk Savaş sonrası ABD liderliğinde geliştirilen “Yeni Dünya Düzeni” söylemi ve Ortadoğu’da Irak’ın dış müdahale ile devrilmesinin ardından başlatılan Arap-İsrail barış süreci bölgedeki sorunları çözemediği gibi mevcut sorunları daha karışık bir hale dönüştürmüştür. Böylece yazar, küresel alanda hâkim olan “yeni düzen” söyleminin bölgesel gelişmeler üzerindeki sınırlarına dikkat çekmektedir.

Halliday'e göre bölgedeki "yeni" gelişmeler artan silahlanma yarışı ve silahlı İslamcı hareketlerin etkisini Hindistan, Pakistan ve Kuzey Afrika bölgelerine yayması sonucu Ortadoğu bölgesinin "Genişleyen Batı Asya Krizine" dâhil olmasıdır (s.143-148). Böylece bölgedeki devletler arası rekabete köken olarak birbirinden ayrı olsa da söz konusu rekabet ile ilintili ve uluslar aşırı etkisi olan batı karşıtı "cihatçı muhalefet" eklenmektedir ve Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu bölgesini de aşan geniş bir kriz durumu ortaya çıkmaktadır (s. 154). Yazara göre bu durum yani yukarıdan devletler arası rekabet ve aşağıdan büyüyen ve "yeni" dünya düzenine karşı çıkan uluslar aşırı oluşumlar bölgede 21. Yüzyılın "başlangıcına" işaret etmekteydi. İhtiyatlı tutumunu sürdürerek genelleştirmelerden kaçınan yazar, bölgede Batı karşıtı olarak beliren "İslamcı muhalefeti" Batı'yı tehdit edebilecek bir güç olarak görmemekte ve konuyu bu şekilde yansıtan "medeniyetler çatışması" gibi "mit"lere dayalı tezlerin hem batı hem de bölge genelinde kabul görmesinin "patolojik" bir durum olduğunu belirtmektedir (s.154-158). Bu hareketlerin batı ve küreselleşme karşıtı söylemi olmasına rağmen hedeflerinin mevcut merkezler değil aksine bizzat kendi iktidarları olduğunu ve sorunun kaynağını da İslamcı hareketlerin kendi devletleri ile yaşadığı gerilimlerin oluşturduğunu belirtmektedir. Böylece yazar, "Geniş Batı Asya Krizinin" politik, stratejik ve söylemsel temelini mevcut devletlerin kendi toplumları ile yaşadığı sorunlar olarak görmektedir (s.161-162).

Üçüncü ve kitabın son bölümü olan "Analitik Konular" kısmında bölge devletlerinin ve siyasetinin oluşumunda savaş, ideoloji, uluslar aşırı güçler ve uluslararası ekonomik yapının etkisini inceleyen yazar, bu incelemeyi yaparken sayılan faktörlerin sadece Ortadoğu bölgesinde değil dünyanın diğer bölgelerinde de etkili olduğunu vurgulayarak bölgesel determinizme mesafeli bir yaklaşım sergilemektedir. Öncelikle sadece bölgedeki siyasi değişimin bir sonucu değil aynı zamanda itici bir gücü olan savaş, devrimler ve iç savaşlar sürecini inceleyen yazar, söz konusu faktörleri Tarihsel Sosyoloji çerçevesinde yani devlet-toplum ilişkilerine bakarak analiz etmektedir (s.168-171). Böylece şiddeti sadece Ortadoğu'ya ya da İslamcı hareketlere "ait" bir durum olarak görme hatasına düşmeyerek, bölgede Seküler, Milliyetçi, İslamcı, Yahudi ya da devlet ve uluslar aşırı gurupların şiddeti zaman zaman kullandığının altını çizmektedir. Bu şekilde "kültürel istisnacılık", "bölgesel narsisizm", "dış faktörler" gibi determinist temalardan uzak bir şekilde bölgede devletler ve devletler ile toplumlar arası devam eden şiddetin tarihsel ve dış bağlam etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır (s.174-189). Bölge devletlerin otoriter yapılarda olmasının, İslamcı muhalefetin mevcut devletlerin izledikleri dış ve iç politikayı meşru olarak görmemesinin, Soğuk Savaş ve emperyal düzen gibi faktörlerin bölgede şiddetin devamını belli açılardan açıkladığını kabul eden yazar, bunlara bir dördüncü faktörü bu devletlerin modernizm ile yaşadığı gerginlikleri yani devlet ve toplum arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel gerilimi ekleyerek söz konusu konuya geniş bir açıdan yaklaşmaktadır (s.190-192).

Kültür ile ilgili görüşlerin genelde "genelleştirme" ve "tarih dışı" şekilde ifade edildiğini belirten yazar, İslam ya da Kültür'ün toplum ya da devletin iç ve dış politikasından "bağımsız" güçler olarak gösterilmesini eleştirmektedir. Bu şekilde yazar, söz konusu değerlerin iç ve dış politikada ne derece etkili olduğunu tarihsel, sosyolojik ve eleştirel olarak incelememiz gerektiğini belirtir. Yani söz konusu değerlerin iç ve dış politikada hatta

uluslararası sistemin yapısında etkileri olabileceğini kabul etmekte fakat bunun ne derece olduğunu belirlemenin önemli olduğunu altını çizmektedir (s. 195-197). Bu nedenle modern kavramlar olarak değerlendirdiği milliyetçilik ya da köktendincilik gibi fikirlerin bölgedeki çoğulculuğa, keyfilğine ve muhalif ve devlet tarafından meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığına dikkat çekmek amacı ile bu kavramlara çoğul eki getirmekte ve bunları “milliyetçilikler” ya da “köktendincilikler” olarak kullanmaktadır (s. 199-203). Yani ona göre, tarihten miras kaldığı söylenen *söylemler ve metinler* o kadar esnek ki birbirine karşıt guruplar aynı mirastan farklı yorumlar çıkarabilirler. Bu nedenle din ya da kültür her iki kesime karşı olan ya da onları destekleyen bir “nesne”, bir onaylama ya da reddetme durumu değil, fakat her iki tarafın da kendi “dava larını” desteklemek için benzer metinden farklı “yorumlar” çıkardıkları bir olgudur. Bu nedenle kültür ya da İslam Ortadoğu’da uluslararası ilişkileri “belirleyen” bir olgu değil söz konusu ilişkilerin yürütülmesine etki eden önemli bir “dil”dir (s. 214-215).

Devlete önem atfetmesine rağmen bölgeyi devletler arası ilişkilerden ibaret gören kuramsal ve analitik yaklaşımlara eleştiri getiren yazar, yeni bir olgu olmamasına rağmen Ulusalcı, İslamcı hareketler, Siyasi Şiddet, Kültür ve Medya ile Diaspora gibi uluslar aşırı gurupların küreselleşme sürecinin de katkısı ile bölge gelişmelerinde belli etkileri olduğunu kabul etmektedir (s. 240-260). Yani bölgesel analizin devletler arası ilişkilere odaklanmasının söz konusu çalışmaları savaş, diplomasi ve uluslararası anlaşmalar kısır döngüsüne ittiğini belirtir (s. 229). Diğer taraftan devlet dışı aktörlerin bölgesel gelişmelerde etkisinin artması, Liberal kuramların iddia ettiği gibi bölgedeki devletlerin “otonomi” durumunun ortadan kalkması ya da devletin gücünün aşınması anlamına gelmemektedir (s.235). Söz konusu aktörlerin mevcut devletler ile olan yakın ilişkisine ve hatta bu aktörlerden bir kısmının bölgedeki devletlerce kurulduğuna ve desteklendiğine dikkat çeken yazar’a göre ulus aşırı ilişkilerin bölge ve devlet politikaları üzerindeki etki derecesi “abartılmamalı”dır.

Analitik incelemelerin son kısmında bölge ve bireysel olarak devlet yapılanmaları ve ilişkileri üzerinde etki eden ekonomik faktörleri inceleyen yazar, her bölgenin modern ya da modern öncesi dönemlerde ekonomik faktörlerden etkilendiğini belirtmektedir. Diğer taraftan yazar söz konusu etkinin Ortadoğu bölgesinde bir derece daha fazla hissedildiğini ve uluslararası politik ekonominin sadece bölge devletlerinin dış ilişkilerini değil iç yapılarını da şekillendirdiğini belirtir (s. 262). Böylece sistemik gelişmelerin iç politikadaki etkisine işaret ederek farklı bir noktaya dikkat çeken yazar, Ortadoğu bölgesindeki devletlerin iç ve dış ekonomik ilişkilerini özellikle petrol ile ilgili olanları politik hesaplamalar üzerinden yürüttüğünü belirtir (s.271-273). Bu çerçevede petrol üreten devletlerin bu kaynaktan elde ettikleri gelirleri rejimin devamlılığını sağlamak amacı ile iç ve dıştaki müttefiklerini “kayırır” (rantçı devlet-*rentier state*) şekilde kullandığına dikkat çeken yazar, böylece bölgede patronaj ilişkisinin devam ettiğini belirtir. Bölgedeki ekonomik ilişkilerin böylece “politikleşmiş (*politicized*)” bir hale dönüştüğünü ve bu durumun ise bölge devletleri arasında ekonomik ilişkilerin sınırlı düzeyde kalmasına, bölge devletlerinin dışa bağımlı olmasına ve toplumda gelir eşitsizliğine ve gerilimlere yol açtığını belirtir (s. 291).

Böylece bölge üzerinde etkisi olabilecek çoğu olguyu açıklığa kavuşturmaya çalışan yazar sonuç kısmında bu şekilde bir analiz için gerekli araçları üç maddede sıralamıştır.

Bunlardan ilki bölgesel narsisizm (*regional narcissism*) meselesidir; yani bölgenin farklılığına ve benzersizliğine vurgudan kaçınılması fakat bunu yaparken bölgenin kendine ait özelliklerinin tanınması. İkincisi bölgeye yaklaşımın tek bir olgu, olay ya da bağlam düzeyinde yapılmaması; yani analitik ve stratejik konu ve araçların çeşitli olması ve İsrail-Filistin sorunu, İran-Arap devletleri arası ilişkiler ya da Kürt sorunu örneklerinde olduğu gibi bölgeyi tek bir mesele ile açıklamamak. Üçüncüsü bölgeye yönelik yapılacak açıklamaların tarihin etkisi ve ağırlığına kapılmaması; yani günümüzdeki olayları örneğin Arap-İran düşmanlığını Araplar-Persler arasındaki düşmanlığın devamı ya da bu iki millet arasında tarih boyunca hiçbir yakın ilişki olmadığı şeklinde “tarihi düşmanlıklar” ya da “ideolojilerden” ibaret olarak açıklamaktan kaçınılması (s.310-320).

Yazar, eserini Ortadoğu’ya ilişkin diğer çalışmalarda hissedilen “genelleştirme”, “basitleştirme” ve “abartma” yapmama *iddiası* üzerine temellendirmektedir. Bunu ise Tarihsel Sosyoloji’nin araçlarını kullanarak hemen hemen bölgedeki her faktörü analize tabi tutarak yapmaktadır. Bu konuda büyük ölçüde başarılı olan ve devlete uluslararası, bölge ve iç politika arasında gerçekleşen dinamik ilişkide önem atfederek bölge çalışmalarında önemli bir eksikliği gideren Halliday, bölgedeki iktidarların ve dolayısı ile söylemlerin nasıl hâkim konuma geldiklerini tam olarak açıklamaktadır. Yani yazar, belli bir ülkede gizli veya açıktan meydana gelen iktidar kavgalarında kullanılan araçları ve bu mücadelenin dış ve iç politikadaki sonuçlarını tam olarak belirtmektedir. Ayrıca bölgedeki çoğu faktöre (devlet, kültür, ideoloji, din ve maddi faktörler) *bağımsız bir değişken* olarak yaklaşması analizin açıklayıcı olma özelliğini belli oranda sınırlandırmakta ve bağımlı-bağımsız değişken arasındaki ayrımın silinmesine yol açmaktadır. Son olarak çoğu değişkeni bir anlamda bağımsız ve dinamik görmesine rağmen devletin “otonom” rolüne ve karar vericilerin her şart altında büyük oranda “bağımsız hareket” edebileceğine özel bir önem vermesi dikkat çekmektedir.